

Формування системи географічних понять у старшокласників

Тетяна НАЗАРЕНКО,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії географічної і економічної освіти Інституту педагогіки НАПН України,

Наталія ШИЛІНА,

науковий кореспондент лабораторії географічної і економічної освіти Інституту педагогіки НАПН України

Українська система освіти функціонує у правовому полі, основу якого становлять Конституція України, закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепція загальної середньої освіти та Концепція Державної програми розвитку освіти в Україні на 2006–2010 роки, що визначають шлях розвитку суспільства в умовах глобалізованої економіки та інтеграції української освіти в європейський і світовий простір.

Модернізація сучасної шкільної освіти вимагає переведення освітнього процесу навчання на технологічний рівень. Відбувається переорієнтація процесу навчання й виховання на особистість учня. Учень стає об'єктом навчання, який бере активну участь у навчально-виховному процесі, самостійно опановує нові знання.

Сучасна українська школа впроваджує компетентнісний підхід до формування змісту та організації навчального процесу. Компетентнісна освіта базується на знаннях, досвіді та цінностях особистості. Вона полягає в тому, щоб навчити учнів застосовувати набуті знання й уміння в конкретних навчальних та життєвих ситуаціях, тобто вони стають прикладно-практичними, а не лишаються теоретичним вантажем. Компетентнісна освіта орієнтована на засвоєння особистістю конкретних навчальних результатів: знань, умінь, навичок, формування ставлень, досвіду, що дає змогу діяти адекватно у певних навчальних і життєвих ситуаціях.

Основними характеристиками якості знань є повнота, глибина, гнучкість, системність та міцність. Водночас нині змінюються критерії оцінювання навчальних досягнень учнів. При цьому чітко визначаються чотири рівні навчальних досягнень: початковий, середній, достатній, високий.

В рекомендаціях, опублікованих в інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України,

визначено критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з географії:

- повнота розкриття наукових географічних понять і закономірностей;
- точність уживання географічної та картографічної термінології;
- ступінь самостійності у відповіді;
- логічність, доказовість, послідовність у викладенні матеріалу;
- ступінь сформованості інтелектуальних, загальноосвітніх, специфічних умінь [8].

Варто зазначити, що структура і зміст навчальної програми для загальноосвітньої школи базуються на принципах неперервності й наступності шкільної, зокрема географічної освіти, гуманізації, гуманітаризації, диференціації та практичної спрямованості.

Сучасна географічна освіта передбачає:

- впровадження особистісно орієнтованого навчання;
- застосування системного підходу у змісті географічної освіти;
- формування життєвих компетенцій учня;
- застосування географічних знань і вмінь у сферах суспільної, трудової, культурної діяльності, в побуті та спілкуванні;
- оволодіння вміннями і способами діяльності: виділяти, описувати, пояснювати;
- формування вмінь складати географічну характеристику, застосовувати прилади та інструменти, виявляти емпіричні залежності;
- оволодіння основами наук через формування основних географічних понять і термінів;
- економічне, екологічне, трудове й моральне виховання, естетичний і культурний розвиток.

Отже, на сучасному етапі розвитку шкільної географічної освіти проблема формування системи географічних понять у шкільних курсах географії

стає досить актуальною і потребує певного методичного розроблення з урахуванням нових технологій навчання.

Проблема формування наукових понять давно привертала увагу психологів та педагогів. Багато дослідників ґрунтовно працювали над розв'язанням педагогічних проблем, пов'язаних із процесом формування наукових понять у шкільних навчальних курсах. У працях учених та методистів обґрунтовано психолого-дидактичні та методичні основи формування в дитей наукових понять, виділено ефективні прийоми і засоби управління розумовою діяльністю учнів. Але незважаючи на підвищений інтерес до цієї проблеми, аналіз літературних джерел, вивчення практичного досвіду вчителів географії загальноосвітніх навчальних закладів показують, що далеко не всі педагоги підготовлені до її розв'язання. У працях з методики викладання географії ця проблема розглядається лише епізодично. Немає аналізу підходів, засобів, технологій розроблення процесу формування понять. Педагогічна періодика також висвітлює лише окремі аспекти цієї проблеми. Для безперервної, планомірної, систематичної діяльності вчителів з організації навчально-виховного процесу цього, безперечно, замало. Крім того, в практиці школи помічена основна методична помилка – немає системного підходу в процесі формування наукових географічних понять, не збережений логічний ланцюг між поняттями. Цим пояснюється те, що школярі, вивчаючи географію протягом кількох років, володіють незначним багажем теоретичних знань і практичних умінь. Адже саме система наукових понять, термінологічний науковий апарат формують географічні знання [5, с. 204].

Відомо більш ніж двадцять визначень терміна «поняття». За Гегелем, «поняття – це насамперед синонім справжнього розуміння сутності справи, а не просте виявлення спільної однаковості класу в об'єктах, за якими спостерігаємо» [4, с. 23]. Тобто Гегель визначає, що в понятті розкривається справжня природа об'єкта, а не зовнішні спільні ознаки з іншими речами.

Вчені розглядають поняття як форму мислення. Наприклад, В.В. Покшишевський визначає поняття як форму мислення, що відображає і фіксує суттєві ознаки речей і явищ об'єктивної дійсності [11, с. 3–6]. В.Ф. Асмус і К.С. Бакрадзе вважають, що це думка, яка відображає суттєві ознаки предмета [1; 2]. Є.К. Войшвилло вказує, що поняття – це думка, яка є результатом узагальнення предметів і явищ того чи іншого класу за більш чи менш істотними для цих предметів і в сукупності специфічними для них ознаками, що відрізняють їх від багатьох інших об'єктів та явищ [3, с. 117].

У логічному словнику під редакцією М.І. Кондакова подано таке визначення поняття: «Високий ступінь мислення досягається у формі поняття, що є цілісною сукупністю думок про істотні

ознаки та властивості об'єкта, який досліджується» [9, с. 459].

Отже, поняття, на думку вчених, є гносеологічною категорією, що становить єдність протилежних моментів: загального, одиничного, конкретного і абстрактного. Виникаючи, поняття стають об'єктом пізнання. З іншого боку, як форма мислення, вони є засобом пізнання через відображення у свідомості їх загальних та суттєвих ознак.

Педагогічний словник за редакцією М.Д. Ярмаченка визначає: «Поняття – це логічна форма мислення, що відображає істотні зв'язки, властивості й відношення предметів та явищ. Основна функція понять – виділення загального, що досягається абстрагуванням від істотного. Виділяють загальні та одиничні, конкретні й абстрактні, теоретичні та емпіричні поняття» [10, с. 516].

Отже, поняття – це педагогічна категорія, форма думки, в якій відображаються об'єкти, предмети, явища реальної дійсності. Поняття мають зміст і обсяг, тому процес їх формування тісно пов'язаний із визначенням та поясненням. У визначеннях понять підсумовуються наші знання про той чи інший предмет, розкривається значення термінів.

Найчастіше поняття визначають через рід і видові відмінності. Цей процес визначення понять розкрив у своїх працях К.Д. Ушинський [12, с. 117]. Якість знань та розумовий розвиток учнів неможливі без формування понять. Визначення понять через рід і видову відмінність є обов'язковою умовою формування наукового судження, яке сприяє засвоєнню поняття. Так, у системі знань поняття відіграють важливу роль, їх утворення неможливе без аналізу наукових фактів. А формування у школярів системи географічних понять залежить від уміння вчителя організувати процес навчання.

Головною проблемою на сьогодні є те, що географічні поняття формуються безсистемно, без урахування психолого-педагогічних умов та критеріїв добору географічного матеріалу на кожен конкретний урок.

Розглянемо це на прикладі шкільного курсу «Економічна і соціальна географія світу», що вивчається учнями в 10-му класі. Основним завданням курсу є формування у старшокласників географічних понять через розкриття закономірностей розміщення територіальних одиниць виробництва, господарства і населення та взаємодії їх із навколишнім середовищем. Щоб управляти навчальним процесом, учитель повинен знати закономірності формування системи наукових понять та вміти методично грамотно побудувати цей процес.

Хоча проблему формування наукових понять широко відображено в працях учених, нині ще немає єдиної сформованої загальної географічної системи понять, яка охоплювала б усі шкільні курси географії, забезпечуючи необхідний зв'язок між ними. У методиці навчання географії обґрунтовано важливість формування загальних понять, виокремлено загальногеографічні і регіональні

поняття, розкрито їхній зміст за типовими темами економіко-географічної характеристики країн, розроблено зміст і шляхи формування певних понять [7, с. 14].

Система і зміст понять у курсі «Економічна і соціальна географія світу» мають певну специфіку, зумовлену метою навчання і змістом цієї навчальної дисципліни. Методичні шляхи формування понять у цьому, завершальному, курсі шкільної географії добираються з урахуванням рівня розумового розвитку старшокласників і підготовки, яку вони отримали під час вивчення попередніх шкільних географічних курсів.

Будь-які наукові знання про поняття є теоретичними, які узагальнено відтворюються у мовній формі та відображають зовнішній світ і об'єктивну дійсність. Знання об'єднують певну сукупність понять – логічно оформлені загальні думки про явища, процеси, відношення, що входять до предмета вивчення і складаються з визначень та термінів. Терміни і поняття становлять понятійно-термінологічний апарат певної науки [6, с. 28].

Положення сучасної географічної науки знайшли своє відображення в шкільних підручниках з географії. Однак варто наголосити, що в шкільній географії вони подані лише як теоретичні питання, причому не на рівні адекватних знань, а лише шляхом описування та ілюстрацій теоретичних положень про територіальний розподіл праці, роль науково-технічного прогресу в розташуванні сучасного виробництва, природно-ресурсний потенціал різних територій, економіко-географічне положення країн, територіальну структуру господарства, урбанізацію, територіально-виробничий комплекс, економічне районування тощо. Тобто процес теоретизування географічної науки в шкільному курсі «Економічна і соціальна географія світу» виражається у змінах співвідношення концептуального наукового матеріалу про закономірності, принципи, фактичні дані щодо розвитку й розміщення господарства. А системного підходу до формування географічних знань немає, особливо це помітно у понятійному аспекті.

Одним із важливих елементів нового педагогічного мислення, нового погляду на урок і весь навчальний процес є зміна ставлення до учня, особливо старшокласника. Особистість десятикласників стоїть у центрі всього навчального процесу, що вимагає від учителя переосмислення цілей і завдань сучасного уроку географії з позиції старшокласника. Тому виникає необхідність ставити учня на місце дослідника, вчити його спостерігати за ситуаціями в суспільстві, аналізувати дії інших людей і події, вміти їх узагальнювати, прогнозувати, при цьому самому не загубитися у швидкозмінному світі.

Мета шкільної географічної освіти полягає в інтегруванні гуманітарних, соціальних, природничих знань, які необхідні під час формування таких умінь і навичок, що стануть у пригоді випускникові протягом подальшого дорослого життя, сприятимуть

становленню політичної культури школярів, економічного і екологічного мислення, створенню гармонії у стосунках між людиною, природою і суспільством.

Підсумовуючи проведене дослідження, виділимо такі аспекти формування системи наукових географічних понять у старшокласників:

- зміст поняття учні засвоюють поступово через встановлення його суттєвих ознак;
- тривалий час наукові ознаки поняття взаємодіють з ненауковими;
- систематизація та розподіл поняття на головні і другорядні ознаки відбуваються поступово;
- абстрактні знання матеріалізуються лише в процесі використання їх на практиці, тобто в процесі засвоєння;
- поняття можна вводити на початку пояснення нового матеріалу або в кінці.

Аналіз теоретичних досліджень проблеми формування системи наукових понять свідчить, що вона є досить актуальною в педагогічній теорії і практиці сучасної школи, ще недостатньо розробленою і такою, що продовжує вивчатися. Спостереження за процесом формування системи наукових географічних понять переконує, що учні часто сприймають поняття опосередковано, з допомогою вербального або письмового відтворення. Отже, навчально-виховний процес з погляду проблеми формування системи географічних понять потребує удосконалення.

Література

1. Асмус В.Ф. Понятие как философская категория / В.Ф. Асмус // Вопросы философии. – 1975. – №5. – С. 32.
2. Бакрадзе К.С. Основные философские категории в историческом аспекте / К.С. Бакрадзе // Вопросы философии. – 1965. – №3. – С. 54.
3. Войшвилло Е.К. Понятие как форма мышления / Е.К. Войшвилло // Вопросы философии. – 1969. – №8. – С. 117.
4. Гегель Г.В.Ф. Сборник сочинений / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Наука, 1975. – Т.3. – С. 105.
5. Географический энциклопедический словарь: Понятия и термины / гл. ред. А.Ф. Трешников; ред.кол. Э.Б. Алаев, П.М. Алампиев, А.Г. Воронгов и др. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 432 с.
6. Горский Д.П. Вопросы абстракции и образование понятий / Д.П. Горский. – М.: Изд-во АПН СССР, 1961. – 352 с.
7. Дорн В. Формирование представлений и понятий при обучении географии / В.Дорн, В.Ян; под ред. Л.М. Панчешниковой. – М.: Педагогика, 1970. – 95 с.
8. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, №8, 2008 р.
9. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1975. – С. 459.
10. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
11. Покшишевский В.В. К вопросу о некоторых понятийно-терминологических моментах подразделения общественной географии. Проблемы современной

урбанизации. В свете задач социально-экономической географии / В.В. Покшишевский. – М.: Мысль, 1985. – С. 3–6.

12. Ушинский К.Д. Воспитание человека: Избранное (сост. С.Ф. Егоров) / К.Д. Ушинский. – М.: Издательский дом «Карапуз», 2000. – 256 с.

Анонсації

Тетяна НАЗАРЕНКО, Наталія ШИЛІНА
Формування системи географічних понять у старшокласників

У статті аналізується проблема формування системи наукових географічних понять у старшокласників та осмислюється її значення у педагогічній теорії і практиці сучасної школи.

Ключові слова: наукові географічні поняття, системний підхід, життєві компетенції учня.

Татьяна НАЗАРЕНКО, Наталия ШИЛИНА
Формирование системы географических понятий у старшеклассников

В статье анализируется проблема формирования системы научных географических понятий у старшеклассников и осмысливается её значение в педагогической теории и практике современной школы.

Ключевые слова: научные географические понятия, системный подход, жизненные компетенции ученика.

Tetyana NAZARENKO, Nataliya SHYLINA
Formation of system of geographical concepts in high school students

In the article analyzed problem of forming of the system of scientific geographical concepts in high school students and its value in the pedagogical theory and practice of modern school is certain.

Keywords: scientific geographical concepts, the system approach, vital the competence of the student.

ПОДІЇ. ЗАХОДИ. ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Нові кроки в розвитку гуманітарної співпраці України та Росії

27 жовтня у Києві під головуванням міністра освіти і науки України Дмитра Табачника та міністра освіти і науки Російської Федерації Андрія Фурсенка відбулося Четверте спільне засідання Підкомітету з питань гуманітарного співробітництва Українсько-Російської міждержавної комісії.

Участь у засіданні взяли представники Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України, Державного комітету архівів України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства культури і туризму України, Міністерства зовнішніх справ України, Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Державного комітету України у справах національностей та релігій, Ради національної безпеки і оборони України, Пенсійного фонду України, Інституту історії України НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса.

Російську сторону представляли фахівці Міністерства освіти і науки Російської Федерації, Міністерства спорту, туризму і молодіжної політики РФ, Міністерства регіонального розвитку РФ, Міністерства культури РФ, Федерального агентства з туризму РФ, Міністерства охорони здоров'я РФ, Міністерства праці та соціального розвитку РФ, Федеральної служби з нагляду у сфері освіти і науки РФ, Інституту історії РАН, Посольства Російської Федерації в Україні.

Учасники засідання обговорили питання співпраці в освітній сфері, у галузі молодіжної та соціальної політики, культури та інформації, туризму, фізичної культури і спорту, захисту прав трудових мігрантів тощо.

За результатами зустрічі Дмитро Табачник та Андрій Фурсенко підписали протокол про основні напрями співробітництва країн у гуманітарній сфері, а також поспілкувалися з представниками засобів масової інформації.

– Протокол підсумовує піврічну роботу центральних органів виконавчої влади України та Росії, – зазначив Дмитро Табачник. – Ми провели детальний моніторинг виконаних та запланованих дій. Як завжди, робота була дуже інтенсивною, відмічаємо особливу конструктивність та доброзичливість обох сторін. Ми маємо намір підготувати багато цікавих документів, спрямованих на розвиток гуманітарної співпраці.

Андрій Фурсенко відзначив важливість нових завдань та кроків, які було визначено під час засідання. Вони, зокрема, стосуються, за словами російського міністра, таких питань, як розвиток освітньої співпраці, туризму, молодіжних обмінів тощо.

Наступне засідання Підкомітету з питань гуманітарного співробітництва Українсько-Російської міждержавної комісії заплановано провести у другому кварталі 2011 року.

За інф. прес-центру МОН